

A Dunántúl gazdasági és népességi leírása a XVIII. század elejéről.

Berzeviczy Gergely jeles gazdaságföldrajzi munkájában¹⁾ a XVIII. század végéről azt olvassuk, hogy Magyarország nagyságára és kiterjedésére nézve eltérők a vélemények.²⁾ Kora földmérési adataiból Berzeviczy Magyarország területét 4500 négy-szögmérföldnek, lakói számát az 1787. évi népszámlálás alapján 7.500.000-nek veszi. Az általa jegyzetben említett statisztikai adatok között valóban területileg is, főképp azonban a népesség számának meghatározásában igen nagy különbségek vannak.

Több évtizeddel korábbi, minden valószínűség szerint 1720—1721-ből származik az alább ismertetett összeírás.³⁾ Kétségtelen, hogy sok tekintetben hiányos, kezdetleges munkával állunk szemben, de hisz ez természetes az összeírás kísérlet-szerű jellegéből. A bevezetésből megtudjuk, hogy szerzője a bécsi kamarához közelálló személy lehetett, nevét azonban elhallgatja s megállapítanom nem sikerült. Büszkén hangoztatja, hogy Magyarország nagyobb területéről ő készít először gazdasági és népességi összeírást. Mert bár I. Lipót és I. József is elhatározták az ország felbecslését, összeírását, tervüket jóformán semmi eredmény sem követte.⁴⁾ Dicséretreméltó az a bevallott szorgalom is, hogy az egész területet maga bejárta, lemérte, a helyzetet pedig a valóságnak megfelelően írta le. Jóhiszeműen adhatta munkájának az „igaz leírás“ (Wahrhafte Beschreibung) elnevezést is, de a késői kritikának számolnia kell

¹⁾ De commercio et industria Hungariae. 1797. — L. Kerekes J. Zoltán: „Magyarország legrégebb gazdaságföldrajza“. Földrajzi Közl. 1916.

²⁾ „De magnitudine et extensione Hungariae differunt opiniones“. 2. l.

³⁾ A bécsi Udvari Kamarai Levéltárban 1722. febr. 4. alatt.

⁴⁾ Szó szerint: „ . . . Ihro Röm. Kay. May. auch dero Allerdurchleuchtigster Vatter (Leopold) und Brueder (Kais. Jos. I.) glorwündigsten andenkens zum öfftern allergnedigst beliebet haben das ganze Landt Hungarn mit sehr nahmbhafften Spesen conscribiren zu lassen, und dennoch wenige, ja zu sagen fast gar keine verlässliche Ausskunfft daran gefundten haben“.

azzal, hogy kezdetleges alkotással van dolgunk. Világos ez mindjárt az első pillanatra abból, hogy területmértéke csupán a hold, földmérési adatait ebben közli, a népességet pedig csak a harcoképes férfiak számában adja meg. Az utóbbi körülmény viszont valóban az összeírás tárgyilagosságára enged következtetni. Ez jobban kétségesse válhatna, ha a leírás célzata pl. adózási lenne. Nem az adózó porták, vagy lakosok számát határozza tehát meg, s így az egész összeírás azt a benyomást kelti, hogy szerzőjének célja a bécsi udvar tájékoztatása nagy vonalakban a jelzett terület erejéről, gazdasági értékéről.

A leírás meggyéknként halad. Felöleli az egész Dunántúlt az ide csak részben eső Komárom és Esztergom megyék kivételével, kiterjeszkedik továbbá Pest-Pilis-Solt „hármás” megyére is. Kezdődik a leírás a Dunántúl északnyugati csücskénél, Moson megyében, folytatódik Győr, Veszprém megyével, negyediknek következik Pest-Pilis-Solt megye, majd tervszerűen egymásután Fejér, Tolna, Baranya, Somogy, Zala, Vas és Sopron megyék. Körülír minden megyét természetes határaival, a szomszédos megyékkel és országokkal s ezután közli csak a reá vonatkozó adatokat. Különös súlyt fektet a katolikus egyház állapotának és a vallási arányszámnak feltüntetésére. Először az egyes megyékben lévő várakat említi meg, majd felsorolja a városokat, jelzi a püspöki székhelyeket, káptalanokat, prépostságokat, apátságokat és a különböző szerzetesrendek kolostorait. A leírt területen a kalocsai érsekség mellett 4 püspökséget (Pécs, Győr, Veszprém, Vác), 6 prépostságot (Sz.-Fehérvár, Szegszárd, Pécsvár, Bátaszék, Domba, Szombathely), 5 székes káptalant (a püspöki székhelyeken és Szombathelyen) említi. A szerzetesrendek közül legelterjedtebb a ferencesek rendje, kiknek 24 kolostoruk van, 7 kolostoruk van a pálosoknak, 6 kollégiumuk van a jezsuitáknak, 5 rendházuk a domonkosoknak, 4—4 a kapucinusoknak és a piaristáknak, 3 a karmelitáknak, 2 az ágostonrendieknek és 1—1 a minoritáknak, karthauziaknak, cisztercitáknak és Szervitáknak. Budán és Kis-Mártonban apácakolostor van, Buda közelében és a Pilisi hegy erdejében pedig remeteség. Egyháziakban legszegényebb Somogy megye. Itt csak két kis ferencrendi kolostor található.

Az összeírás meggyéknként széteső adatait a területi és gazdasági, másrészt a népességi és vallási adatok különválasztásával a következő táblázatokban csoportosítottam:

1. Területi és gazdasági adatok:⁵⁾

Vármegye	Területe	Termék- etlen föld	Termé- keny föld	Megmű- velt föld	Szőlő	A többi föld
Moson	562,000	90,000	472,000	290,000	1,500	mező, legelő, cserjés
Győr	500,000	125,000	375,000	200,000	6,000	igen szép legelők, erdő, mező
Veszprém	937,000	140,000	797,000	240,000	3,500	igen jó mező, legelő, tölgyerdő
Pest-Pilis- Solt	2.565,000	350,000	2.215,000	700,000	30,000	legelő, mező, mocsár, cserjés
Fejér	765,000	78,000	687,000	187,000	5,000	a legjobb legelő, erdő, cserjés
Tolna	1.093 000	100,000	993,000	150,000	12,000	mező, legelő, erdő
Baranya	1.718,000	160,000	1.558,000	420,000	35,000	" "
Somogy	1.828,000	190,000	1,638,000	425,000	20,000	igen jó legelő, erdő, cserjés
Zala	1.781,000	160,000	1,621,000	460,000	100,000	mező, erdő, terület
Vas	1.875,000	200,000	1,675,000	520,000	100,000	" "
Sopron	1.250,000	150,000	1,100,000	390,000	95,000	" "
Összesen	14.874,000	1.743,000	13.131,000	3.982,000	408,000	

Százalékban kifejezve tehát ez annyit jelent, hogy az egész terület 11·75%-a terméketlen (unfruchtbares Land), 26·77%-a megművelt föld (Veldtbau), 0·69%-a szőlő s 60·79%-a műveletlen föld: mező, legelő, cserjés, erdő. Terméketlen föld alatt a mocsarak, vizek, utak és falvak területe értendő.

Feltételezhetjük, hogy ezen arányszám lényegében elfogadható s értékét nem túlságosan csökkenti az, hogy a megyék területét az összeírás nagyítja, pontos adatokat nem nyújt. A német hold egyenlő a kataszteri holddal, azaz 1600 négyszögöl.⁶⁾ A *Dunántúl* jelzett területének nagysága pedig a legújabb pontos adatok szerint 41.719 négyzetkilométer = 7,249.618 kataszteri hold.⁷⁾ Vagyis az összeírás 41·12%-kal nagyít. Kivétel nélkül minden megyét nagyobbinak tüntet fel az összeírás.

⁵⁾ A terület német holdban (Teutsche Joch), a szőlőket negyedholdakban (Viertel) számítja.

⁶⁾ Auböck Josef: Handel Lexikon über Münzen, Geldwerthe, Tauschmittel, Zeit-Raum und Gewichtsmasse der Gegenwart und Vergangenheit. Wien. 1894.

⁷⁾ A négyzetkilométerek száma szorozva 173·7726-el. — V. ö. Kerekes J. Zoltán: Magyarország népsűrűsége 1910-ben. Kolozsvár. 1914.

Legjobban megközelíti Fejér megye valódi nagyságát. 765.000 holdban állapítja meg területét s az új adatok szerint ez 716.207 kataszteri hold. Jellemző állapotot tüntet fel az, hogy aránylag milyen kevés a megművelt föld. Vas megyénél megjegyzi az összeírás, hogy ez a megye földművelésben a leggazdagabb s népességben a legerősebb. Fejér, Tolna és Somogy megyékben viszont a szántóföld csekély voltára hívja föl a figyelmet. Ez érthető helyzet is, hisz az utóbbi területek fölött csak alig egy-két évtizeddel előbb némult el a harci zaj. Vas megye pedig a török hódítás idejét sokkal zavartalanabban élte át.

Közli az összeírás minden megye területén a városokat, megadja a népes és pusztai községek s a lakosok számát. Tájékoztat a lakosság vallási arányáról s helyenként a zsidó családok számát is feltünteti. Ezen adatok csoportosítása a következő táblázat:

2. Népességi és vallási adatok:

Vármegye	Községek száma	Elpusztult helységek száma	Harc képes férfiak száma	Zsidó családok	A lakosság vallási aránya
Moson	53	—	12,000	80	A nagy többség kat. 1/4 rész lutheránus.
Győr	58	—	15,000	nem említi.	10,000 kat. többi luth.
Veszprém	130	150	18,000	30	Fele kat., fele luth.
Pest-Pilis-Solt	148	116	23,000	45	Csak 1/4 rész kat., a többi luth., kálv. és rác
Fejér	45	44	9,000	nem említi.	1/3 rész kat., a többi luth. és kálv.
Tolna	63	43	13,000	" "	1/3 rész kat., a többi kálv. és rác
Baranya	298 ⁸⁾	500	80,000	" "	Csak 1/4 rész kat., a többi luth. és kálv., de legtöbbször a rác
Somogy	330	385	70,000	" "	Alig fele kat., a többi luth., kálv. és rác
Zala	558	160	85,000	" "	2/3 kat., 1/3 luth.
Vas	800	—	110,000	" "	Fele kat., fele luth.
Sopron	168	—	90,000	3,000	" "
Összesen	2,651	1,398	525,000	3,155	

A harc képes férfiak (streitbahre Mannschafft) számát tehát az összeírás a Dunántúl tíz megyéjére mintegy 500.000-ban állapítja meg. Ehhez számítandó még 3155 zsidó család.

⁸⁾ 283 régi és 15 új község.

Pontosan erre az időre, 1722-re vonatkozik Acsády Ignác nagy terjedelmű munkája: „Magyarország népeisége a pragmatica sanctio korában“.⁹⁾ Ő ugyanezen terület egész népeiségét veszi nagy fáradsággal összeállított munkájában, különböző számítások és következtetések alapján közel félmilliónak. Teljességre, pontosságra törekedett Acsády, feldolgozott minden használható forrást, ez kétségtelen. A források, adóösszeírások azonban, melyek alapján a népeiséget meghatározni igyekezett, nagyon hiányosak voltak. Bármennyire is pontos tehát Acsády a számításokban, népeiségi adatait nem fogadhatjuk el, mert hézagos, bizonytalan alapokon épített, következtetett. Vizsgáljuk meg különben, miképp dolgozott Acsády:

Előtte volt két adóösszeírás, az egyik 1715-ből, a másik 1720-ból. Megkapta itt az adózó porták számát, már ezen két évre vonatkozólag is jelentős eltérésekkel. Acsády összehasonlítással igyekezett a hiányokat kiegészíteni. Számolni kell azonban azzal is, hogy az összeírások bizonyára nem voltak pontosak, teljesek. Hisz idegen, távoli megyebeli emberek végezték a porták számbavételét, akik ismeretlenek voltak a más megyebeli viszonyokkal. Sok esetben vitás lehetett, hogy mely porta köteles tulajdonképpen adózásra, mert vidékenként más és más volt az alsóbb társadalmi réteg helyzete, kötelezettségei. Az pedig természetes, hogy különböző címen, főképp szegénysegiükre hivatkozva, az adózásra köteles mépelem közül sokan kimaradtak az összeírásból. Volt tehát bizonyára alapja annak, hogy nemcsak Bécsben, hanem Pozsonyban is hiányosnak találták az összeírást, kevésnek a porták számát, már közvetlenül az összeírás után is.

Acsády népeiségi számításaihoz ez az összeírás képezte a kiindulást, az egyedül némiképp pozitív alapot. Minden további eljárása csak következtetés. Meg kellett határoznia természetesen az adóösszeírásba bele nem foglalt különböző szegény úrbéresek, napszámosok, falusi mesteremberek stb. számát. Acsády ezt úgy oldotta meg, hogy több megye urbáriumából átlagszámot következtet ki az úrbéresek tömegére, arányára vonatkozólag. Ezek az urbáriumok azonban különböző megyékből és különböző időből származtak. Az úrbéres családok aránya

⁹⁾ Magy. Statiszt. Közl. Új folyam. XII. köf. Bp. 1896.

pedig az összeírt adózó portákhoz viszonyítva megyénként 7·14% -tól 267·86% -ig változik. Ezekből az óriási különbségekből azután Acsády levonja a 69·70% -os *átlag arányszámot* s mert ezt egyszerűen nagynak találja, 50% -ra csökkenti! Ezt adja hozzá minden egyes megye összeírt portái számához. A lélekszám meghatározása céljából végül az így megállapított család-számot hattal szorozza. Nem veszi azonban Acsády számításba a katonaelemet, korábbi-későbbi összeírásokból (1750 körüli összeírásokból is) következtet a nemesek, zsidók számára, a teljesen szegény szolgáló pedig kimaradt még az urbáriumokból is. Ezekkel s a kóborló lakosokkal nem is számolhatott, mert nem voltak adatai.¹⁰⁾

A számítások s következtetések alapjainak hiányosságából, labilis voltából természetes, hogy lehetetlen eredményt kapunk Acsádynál az össznépességre vonatkozólag. Mert az elképzelhetetlen, hogy 1720-tól 1787-ig, azaz 67 év alatt a Dunántúl leírt 10 megyéjének lakossága 492.786-ról 1.477.859-re, tehát háromszorosára szaporodjék, míg ugyanezen területen a következő 100 év alatt csak 2.589.881-re emelkedik a népesség, tehát a szaporulat csupán 75·2%. Egész Magyarországra vonatkozólag Acsády adatai százalékokban annyit jelentenek, hogy míg 1720-tól 1787-ig 272·56% -kal növekedett a lakosság, addig 1787-től 1890-ig csak 88·56% volt a szaporodás.¹¹⁾ Kevés itt a XVIII. század folyamán végbement településekre hivatkozni, ez nem okozhatott 1720—1787 között ilyen nagy arányú növekedést. Különbösen is a Dunántúl 1720-ban már több mint két évtized óta visszahódított terület s már ezen idő alatt is történtek települések.¹²⁾ Nyilvánvaló, hogy a hiba Acsády 1720-as népességi adatainak hiányosságában keresendő. Fontos mozzanat itt az is,

¹⁰⁾ A fenti összeírás 2651 községével szemben Acsády ugyanezen területen csak mintegy 2200-at vesz számításba. Az adóösszeírásokban alig van szó elpusztult helységekről, míg táblázatunk 1398 elpusztult helységet (predien, oder devastierte Orther) említ. Csekély népesség pedig bizonyára ilyen helyeken is meghúzódott.

¹¹⁾ Acsády bevezetésében 66. l.

¹²⁾ Acsády bev. 74. l. — Baranya megyében a Hof-Kammer összeírása is említ már 15 új községet. A szomszédos országokból pedig olyan tömeges az özönlés, mindjárt kezdetben, hogy Morvaország és Szilézia már 1699-ben megtiltja a kivándorlást. — L. Oswald Redlich: Gesch. Österreichs VI. 546. l.

hogy az új telepések hosszabb időn át adómentességet élveztek és a kamarai igazgatóság pártfogása alatt álltak.

Az Acsády által megállapított 492.786 lélekszámmal szemben az Udvari Kamara összeírása 500.000 harcképes férfit említ a Dunántúl leírt területén. 60%-nak véve a férfi népesség harcképes elemét,¹³⁾ 800.000 a férfilakosság, ennek kétszerese 1,600.000 az összlakosság. Ezek nagy átlagszámok. A területi adatoknál látott nagyítást figyelembevéve (41·12%) és alkalmazva a népesítésre is, a Dunántúl lakosságát 1720 körül mintegy 900.000-nek, közel egy milliónak vehetjük.¹⁴⁾ A későbbi népességi megállapításokkal összehasonlítva, ez látszik a legvalószínűbb számadatnak.

Az ismertetett, főképp gazdaságtörténeti szempontból érdekes összeírás tehát, ha csak torzítással, nagy vonásokban tájékoztat is a népességi helyzetről, végeredményben arra figyelmeztet, hogy Acsády számításait a *pragmatica sanctio* korának népességi állapotára vonatkozólag kellő kritikával kell fogadnunk.

Metzner Károly.

¹³⁾ Acsády bev. 42. l.

¹⁴⁾ Annyi volt a Dunántúl lakossága a XV. sz. végén is. — L. Kalmár Gusztáv: „A török uralom hatása a Dunántúl Népeességére“. Föld és Ember IX. évf. 52. l. — A török hódítás kétségtelenül óriási pusztítást okozott nemcsak anyagiakban, hanem emberéletben is. Ez azonban főképp az első török foglalások idejére vonatkozik. A XVII. század ellenben már nyugodtabb korszak, a török is megbecsüli a termelő, adózó népet. Hiszen a visszafoglalt területen nem egy alkalommal panaszkodik a lakosság, hogy a török időben jobb sorsa volt. Ez a század már a népesség erősödésére is alkalmas lett helyenként, ha olyan borzasztó volt is a török pusztítás, amint ezt a zavaros időkre jellemző, hiányos adóösszeírásokból következtetni lehet (Id. m. 57. l.).